

SCHRANZ ÁRON (1994) Budapest

SCHRANZ ÁRON

„Nem volt meg belőle,
csak a címe”

Heltai Jenő bohémregényei a művészregény
műfaji alakzatának tükrében

„Szinte veszedelmes kimondani ezt az idegen szót. Sokféle értelmet adtak neki az emberek, nálunk rámondják mindenkire, a ki nappal alszik, éjjel meg csavarog. Ön azonban tudja, hogy a bohémia más-fajta emberek világa. Hogy az ő közösségükbe jusson valaki, ahhoz két dolog kell: szív, meg művészet. A mi fogalmaink szerint talán elválaszthatlanul egy ez a kettő.”¹

BEVEZETÉS

„A kilencvenes években induló Heltai nagy sikert aratott a bohém-témával; s a *Hét sovány esztendő*, *Az utolsó bohém* és a *Jaguár* (s a *Kiskirályok* címmel összegyűjtött szatírái) kétségkívül hatottak Rejtő Jenő P. Howard néven publikált regényeire (sőt, a *Kiskirályok* Szerb Antalra is)” – olvashatjuk Mekis D. János Herczeg Ferenc-tanulmányában.² A Mekis által felsorolt kisregényeket a Heltairól szóló – méretét tekintve meglehetősen szerény – irodalom jellemzően bohémregényként aposztrofálja, a legkisebb figyelmet sem fordítva ugyanakkor a műfaji terminus meghatározására. Ennélfogva felmerül a kérdés, hogy a tisztázatlan jelentésű terminus technicus csupán a bohém tematika jelölésére szolgál, esetleg az ún. bohémregény valóban rendelkezik olyan jellegzetes műfaj-poétikai jegyekkel, amelyek indokoltá teszik önálló műfaji kategóriaként való tételezését. Dolgozatomban – részint erre a kérdésre igyekezvén választ adni – Heltai *A hét sovány esztendő* (1897), illetve *Az utolsó bohém* (1911) című kisregényeit a művészregény műfaji alakzatának tükrében vizsgálom, megítélésem szerint ugyanis ezek a szövegek művészregény-paródiaként, illetve esztétaregényként, azaz a művészregény egyik alakváltozataként egyaránt olvashatóak.³ Választásom azért korlátozódik csupán két kisregényre, mert Heltai bohémregényként aposztrofált szövegeire – mint azt látni fogjuk – nem tekinthetünk homogén halmazként, ebből fakadóan pedig megközelítésük szempontrendszere sem lehet azonos.

•

Érdemes megemlíteni, hogy a szerző első bohém témájú kisregényei – a *Hoffmanné meséi* (1895), illetve *A hét sovány esztendő* – közel egy időben jelentek meg Henry Murger *Scènes de la vie de bohème* (1851) című regényének magyar fordításával.⁴ Ahogy azt is, hogy Herczeg Ferenc „Gyurkovics-trilógiájának” második része, *A Gyurkovics-fiúk*, amely – Heltai ún. bohémregényeivel egyetemben – „a könnyű, felelőtlen életvitel szórakoztató megmutatásának nagy hagyományához tartozik, s erőteljesen hozzá is járul e hagyomány megteremtéséhez”,⁵ a *Hoffmanné meséivel* egyazon évben látott napvilágot.⁶ Amellett tehát, hogy a szerző imént említett kisregényei gyaníthatóan az újszerűség erejével hathattak a korabeli befogadókra – legalábbis *A hét sovány esztendő* kvázi egyidejű recepciójából erre lehet következtetni –, a szövegek megjelenését jól körülhatárolható irodalomtörténeti kontextus övezi.⁷

Heltai bohém témájú kisregényei közül három – *A hét sovány esztendő*, *Az utolsó bohém*, illetve a *Jaguár* (1914) – a Szépirodalmi Könyvkiadó Heltai halálának évében elindított, ennél fogva jelentős kanonizációs gesztusként értékelhető életműkiadásában együtt is megjelent, *Tollforgatók* (1957)

címen. Fontos megjegyezni, hogy az irodalomtörténeti emlékezet által bohémregényként számon tartott szövegek között nincs (legalábbis szoros) cselekménybeli összefüggés, trilógiává formálásukat elsősorban tematikai rokonságuk indokolhatta.⁸ Míg azonban *A hét sovány esztendő* és *Az utolsó bohém* fókuszában valóban a bohém életvitel társadalmi-kulturális vetületei állnak, illetve ezekkel összefüggésben a művészi alkotás problematikája, addig a *Jaguárban* – amellett, hogy hősei egy bohém társaság, a Krajcáros Igazság szerkesztőségének tagjai – e kérdéskör központi helyét az olvasás/olvashathatatlanság problémája veszi át, többek között az identitás vonatkozásában.⁹ Ilyen értelemben pedig a bohémregényként aposztrofált szöveg – megállapításom szerint – közelebb áll Heltai az önazonosság bizonytalanná válásának válságtapasztalatát artikuláló, nem mellesleg részint szintén bohém szereplőket felvonultató ún. politikai satíráihoz/persziflázsaihoz (*Family Hotel* [1913], *VII. Emánuel és kora* [1913]),¹⁰ mint a *Tollforgatók* másik két darabjához.¹¹ Tekintettel arra, hogy a 20. századi elbeszélő irodalom kapcsán aligha beszélhetünk műfaji homogenitásról,¹² nem vethetjük el annak lehetőségét, hogy a bohém tematika e kisregények esetében is műfajkonstruáló szereppel bír, kétségtelen ugyanakkor, hogy az ún. bohémregény lehetséges kontúrjai *A hét sovány esztendő* és *Az utolsó bohém* olvasása/vizsgálata során élesebben rajzolódnak ki.

KIADÁS- ÉS RECEPCIÓTÖRTÉNET

A hét sovány esztendő 1897-ben a Vass József Könyvkiadóhivatala gondozásában látott napvilágot – a szöveg megjelenését (szemben a *Hoffmanné meséi* közlésével)¹³ némi sajtóérdeklődés is kísérte: A Hét, a Magyar Ujság, az Ország-Világ, továbbá az Uj Idők is rövid ismertetőt szentelt a kötetnek. Ugyan a századforduló hazai publicisztikájában a bohém (illetve az „álbohém”) karaktere, továbbá a bohém életvitel művészi színrevitele nem feltétlenül pozitív előjellel jelenik meg,¹⁴ a *Hét sovány esztendő* kortárs kritikusan lényegében nem kifogásolták azt a tényt, hogy Heltai e kisregényben (majd később *Az utolsó bohém*ben is) a bohémek morális értelemben megkérdőjelezhető világának „mulatságos és vonzó”¹⁵ képét rajzolta meg, elősegítve ezzel a befogadó érzelmi bevonódásának lehetőségét. Ignotus például (minden bizonnyal realizálva a szövegben megjelenített társadalomkép implikálta etikai problémát) figyelmeztet a kisregény szereplőinek felelőtlen élevitelére, ugyanakkor – mintha e karakterek szerethetőségében találva hivatkozási alapot – végső soron felmenti őket a morális felelősségre vonás terhe alól:

„A hét sovány esztendőről azt mondta nekem valaki: Soha ennél bájosabb *moral insanity*-vel nem találkoztam. Aminthogy meg kell adni, hogy a Heltai hősei és hősnői sem erkölcsös, sem túlságosan értékes életet nem élnek, s bámulatos egykedvűséggel emelkednek túl a hétköznapi morális előítéletein. De ezt ugyanazzal a mosolygással teszik, amellyel nekimennek hajléktalanul a szélnek s egy garas nélkül az éhségnek. Nem immorálisak ezek a könnyelmű, kedves és léha emberek; nem immorálisak, csak pogányok, mint ahogy a művész ember a lelke mélyén mindig megmarad pogánynak.”¹⁶

A hét sovány esztendő kritikusan – szemben a szöveg befogadásának morális vetületeivel – kitüntetett figyelmet fordítottak a valóság/realitás és a kisregényben megjelenített bohémvilág sajátos viszonyának problémájára; felhívva a figyelmet arra a látszólagos ellentmondásra, hogy a bírált mű cselekménye egyszerre valószerűtlen és realiztikus/hihető, alakjai pedig egyszerre képtelenek/ismeretlenek és ismerősek.¹⁷ Az Uj Idők anonim recenzense szerint Heltai – mintegy szembeszállva a századvég naturalizmusával, verizmusával – kisregényével egy, a romantikában gyökerező, immár kihálófélben levő irodalmi tradícióhoz tér vissza, amelynek alapvető ismérve, hogy kedélyességével megteremti az olvasó számára a mindennapi valóságból való kiszakadás érzetének lehetőségét:

„*A hét sovány esztendő*-ben csupa cigány hajlamú ember szerepel: művészek, írók és akik e fajta pályatévész mesterségre készülnek. Hallatlan sok bolondot tesznek és beszélnek, de mind az olyan szellemes, bájos és jóízű, hogy az olvasó szeretne velük bolondozni és a jókedv fürdőjében a sok problémától elfáradt idegeit megacélozni.”¹⁸

Annak felismerése, hogy *A hét sovány esztendő* cselekménye egyrészt mintha „nem e világból való”¹⁹ lenne, minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a kisregény kritikusai eltekintettek esetleges morális előfelvetéseiktől, illetve attól, hogy – szemben a korszak bevett gyakorlatával – társadalmi konvenciók mentén olvassák Heltai művét.²⁰ A szövegben megjelenített társadalmi környezet valószínűségében is ismerős jellege, különös tekintettel a kisregény – Fenyő Miksa szavaival élve – „szerető íróniával”²¹ megrajzolt karaktereire, pedig megágyazhatott annak, hogy a korabeli befogadó közösséget vállaljon e hősökkel, áttételesen pedig az általuk reprezentált – a hétköznapok valóságában minden bizonnyal kevésbé vonzó – társadalmi réteggel:

„Léha epizódok sora, melyek folyamán az ember megkedveli azokat, akikről különben hajlandó volna elfordulni. Mert ezek a léha fiuk jó fiuk és ezek a kicsapongó hölgyecskék igen kedvesek, kimondjuk a maguk tücsök-jókedvükben. El lehet ezt a kis regényt olvasni mulatságból, de az olvasó, ha az érzésére hallgat, többet talál benne, mint amit keresett.”²²

•

Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy míg *A hét sovány esztendő* Heltai írói pályájának elején, a szerző biográfiai értelemben vett bohém korszakában jelent meg, addig *Az utolsó bohém* – ahogy arra Győrei Zsolt is rávilágít – megközelítőleg másfél évtizeddel később, egy sajátos, több művet (így pl. az *Írók, színésznők és más csirkefogók* című elbeszéléskötetet) is magában foglaló alkotói koncepció keretei között látott napvilágot, amellyel Heltai mintegy saját pályakezdésének „nosztalgikus, tematikus” megelevenítésére vállalkozott.²³ Ugyan a kisregények – legalábbis megítélésem szerint – összességében ellenállnak az önéletrajzi regényként való olvasásnak, ha hihetünk a Heltai-legendáriumnak, így pl. Roboz Imre *Az irodalom boudoirjában* (1916) című kötetében leírtaknak, nem mentesek a saját életanyag ihlette cselekményelemektől. Az anekdotagyűjtemény *Apróságok Kálnokiról, Bródyról, Heltairól* című fejezetében Kálnoki Izidor – Roboz által közvetített – elbeszélésének bizonyos elemei (Heltai hazatérése Párizsból, beköltözése Kálnoki Pál utcai lakásába stb.) például kísértetiesen emlékeztetnek *Az utolsó bohém* szüzséjének nyitó mozzanataira.²⁴ Amellett, hogy *A hét sovány esztendő*ben még csak nem is szerepel a bohém kifejezés,²⁵ a szövegben csupán utalások jelzik, hogy az elbeszélte történet hozzávetőlegesen a kisregény születésének idejében játszódik. Ezzel szemben *Az utolsó bohém* esetében már a (James Fenimore Cooper-regényre utaló) cím, illetve az emblematikus nyitó mondatok is egyértelművé teszik azt, hogy Heltai retrospektív perspektívából jeleníti meg a fővárosi bohémság szemszögéből letűnt vagy legalábbis letűnőfélben lévő világát:

„Azokban a legendás időkben, amikor a magyar író életéhez még hozzátartozott egy kis párizsi nyomorgás, Mák István alanyi költő is elvégezte ezt a koplalási tanfolyamot. Mint annyi nagynevű elődje, ő is kószált vagy félesztendeig a fényes Párizs sötét utcáin, ő is csillogó szemmel bámult a vakító kirakatokra és a szédítő nőkre, és eközben ő sem alkotott semmi örökbecsűt, ami közelebb hozta volna a halhatatlansághoz.”²⁶

Az utolsó bohém, amely 1911. június 25. és szeptember 10. között a Pesti Hírlap tárcaregényeként/folytatásos regényeként látott napvilágot, könyv formátumban a Nyugat gondozásában jelent meg először – kvázi egyidejűleg *Az Isten háta mögött* kiadásával (illetve közel a *Szindbád ifjúsága* megjelenéséhez).²⁷ A kisregény szélesebb körű ismertségét ugyanakkor alighanem második kötetmegjelenése biztosította: az Athenaeum 1917-ben *Az utolsó bohém* új kiadásával indította útjára Olcsó Regény című sorozatát, Az Est – gyaníthatóan nem minden elfogultságtól mentes – beszámolója szerint a Vadász Miklós borítórájával ellátott, százezer példányban közreadott könyv megjelenése osztatlan sikert aratott.

„Megjelent az Olcsó regény. Mint valami közös ismertetőjel, úgy hatott tegnap a pesti utcán a járókelők kezében egy kis zömök, fehér könyv, az Olcsó regény első kötete: Az utolsó bohém, Heltai Jenőnek ez a hangulatokkal játszó, síró-kacagó írásműve. Százezer példányban adták ki a könyvesboltokba, trafikokba, utcai elárusítókhoz az első Olcsó regény-t, mely

első csapásra megtalálta útját a társadalom minden rétegébe, s valósággal meghódította a közönséget. Férfiak, nők, felnőttek, gyermekek sietve vásárolták, s a Dunakorzó sétáló közönsége épp úgy megvette, mint a hivatalból hazatérő tisztviselő, gépíró, masamód, diák, munkásember, kalauznő, civil, katona egyaránt. [...] Sokan meg sem állták, hogy hazavi-gyék, hanem ott mindjárt az utcán elkezdtek olvasni.”²⁸

A következő évben *A hét sovány esztendő* is helyet kapott az Athenaeum sorozatában. A kisregény (öt elbeszéléssel kiegészítve)²⁹ e kiadással együtt négy alkalommal is napvilágot látott az 1910-es években, újrafelfedezése vélhetően közrejátszott abban, hogy évtizedekkel később bekerült a *Toll-forgatók* darabjai közé.³⁰ Akárcsak *A hét sovány esztendő*, *Az utolsó bohém* is öt kiadást ért meg a trilógia megjelenéséig, köszönhetően annak, hogy beválogatták az Athenaeum Heltai Jenő munkái című tízkötetes sorozatának korpuszába. Az 1918-tól 1939-ig Heltai által vezetett kiadó látványosan promotált³¹ gyűjteményes kiadásának darabjai – leszámítva a *Színarabok* (1927) című kötetet – három változatlan kiadásban láttak napvilágot a sorozatban, többségében 1927-ben.³² Természe-tesen az I. világháború kitörése előtt született szöveg potenciális befogadási stratégiái változtak az első és a harmadik kiadás között eltelt bő tizenöt év alatt; *Az utolsó bohém* ennél fogva mint „béke-beli regény” jelenik meg az 1926-os, illetve 1927-es ismertetőkből és hirdetésekben,³³ amely mint-egy lehetővé teszi olvasója számára a boldog békeidőkbe történő visszatérést, avagy a múltban való jelenlét illúzióját:

„Gyönyörű, legendás időkbe, a boldog béke elmerült éveibe viszi az olvasót Heltai Jenőnek ez az elragadóan szép és kedves regénye, amely most harmadik kiadásában jelenik meg az író összes műveinek sorozatában az Athenaeumál. E lebukó idők utolsó bohémjainak, e vi-dám és bús történet hőseinek cervantesi alakját az életből már alig-alig ismerjük, csupán a visszahozhatatlan esztendők örökéletű krónikáiból. *Heltai Jenő* regénye ilyen krónikája egy koldusrongyokban is ragyogó, szomorúságában is mosolygó, balszerencsében is tör-hetetlen kornak, az ő nemes művészetének, röpködő humorának, mély érzelmességének köszönhetjük ezt a regényt, ezt a megmentett darab múltat, ezt az ellenállhatatlan roman-tikával ható konzerválását elszállt napoknak és elmúlt embereknek. *Békebeli regény* Heltai Jenő regénye és békebeli művészet Heltai Jenő művészete, amely nem rongyolódott, nem szegényedett le, nem kopott meg semmiféle viharban.”³⁴

A valóságból való kiszakadás lehetősége tehát többféleképpen is értelmezhető Heltai ún. bohémre-gényei kapcsán. A századfordulón – *A hét sovány esztendő* korai recepciójából kiindulva – e szöve-gek a mindennapi valóság ellenében kínáltak alternatívát olvasóik számára, egy „mulatságos és vonzó” virtuális világ formájában, amely kellően távolinak tűnhetett a hétköznapokhoz képest, ugyanakkor mégsem volt annyira idegen, hogy ne lehessen belehelyezkedni. Később pedig – min-den bizonnyal már az I. világháború alatt – a kisregények befogadása a boldog békeidőkhöz fűződő nosztalgia mozzanatával bővült; legalábbis a napilapok 1926 és 1927 fordulóján a „visszahozhatatlan esztendőkhöz” való visszatérés ajánlatával kecsegtették *Az utolsó bohém* új kiadásainak lehetsé-ges olvasóit. Némiképp ironikus, hogy míg *A hét sovány esztendő* korabeli kritikusa a boldog béke-idők valóságától eltérőnek ítélik a kisregény bohém-univerzumát, jóformán egy ezzel szembe-szál-ló rivális valóságként tételezve azt, addig néhány évtizeddel később *Az utolsó bohém* mint a szóban forgó korszakot „konzerváló”, ezáltal pedig (ismételten) átélhetővé tevő szöveggént jelenik meg a napilapok ismertetőiben, hirdetéseiben.

BOHÉMREGÉNY MINT MŰVÉSZREGÉNY-PARÓDIA?

Szemben *A Gyurkovics-fiúk* dzsentri hőseivel vagy éppen a *Hoffmanné meséi* Rejtő karaktereit előle-gező különc figuráival (Puybroche márkival és Stopp Jeremiás Hugó nicaraguai vezérőrnaggyal), *A hét sovány esztendő* bohémjei, az Izgatott Rókák nevű asztaltársaság tagjai fiatal művészek (fes-tők, írók, zeneszerzők stb.), akik azonban – látszólag paradox módon – többségében jóformán kép-telenek a művészi produktum létrehozására; rendszerint már a tervezgetés fázisában elakadnak,

nagy ritkán elkészült munkáik pedig – ahogy azt maguk is belátják – távol állnak az abszolút értékkel bíró műalkotás eszményétől. Az alkotó munka permanens elhalasztásának motívuma újra és újra visszatér a szövegben – a kisregény heterodiegetikus elbeszélője kedélyes hangvételben, a már említett „szerető iróniával” számol be az Izgatott Rókák kudarcba fulladó vállalkozásairól, például a *Potifár felesége* című operett körül zajló „előkészületekről”:

„Ez a legidősebb fiatalember zeneszerzéssel foglalkozott. Már néhány igen csinos zenét szerzett, és jelenleg éppen az első operettjén dolgozott. A dologban az volt a különös, hogy már a híres nürnbergi utazás előtt is ugyanezen az operetten dolgozott, sőt, ha visszamenőnk az özönvíz előtt elviharzott időkre, aranybetűkkel találunk a történelem emlékkönyvében azt a tényt, hogy Gitáros Kálmán már letette a *Potifár felesége* című operette partitúrájának az alapkövét. Gitáros Kálmán, mint ebből is látszik, kissé lassan dolgozott. [...] Gitáros Kálmán munkálkodásának lassú voltát némileg menti az a körülmény, hogy az operette szövege még a jövő kétes homályában késett. Nem volt meg belőle, csak a címe. Az a két elmés fiatalember, aki ennek a szövegnek a megírására vállalkozott és akinek az asztaltársaság a magyar Chivot és Duru nevet nagylelkűen előlegezte, gyakran hangsúlyozta ugyan, hogy a Fáraó belépője valami igen sikerült dolog, de a Fáraó csodálatosképen még mindig nem akart belépni.”³⁵

Heltai ún. bohémregényeiben a művészet elsősorban a haszonszerzés eszközeként, a műalkotás ennek következtében piaci árucikként, a bohém művész pedig adott esetben mint sikeres üzletember jelenik meg. *A hét sovány esztendő* hősei az alkotó munka tekintetében lényegében kétféle stratégiát követnek: vagy – mint azt láthattuk – kizárólag „fejben alkotnak”, tartózkodva műveik lejegyzésétől (ennek elsődleges oka a tényleges munkától való ódzkodás), vagy pedig – anyagi gyarapodásuk érdekében, lemondva a művészetről alkotott állítólagos elképzeléseikről – a nyárspolgári ízlés szolgálatába állnak. Gitáros Kálmán – miután társaival elveti az operettszerzés nagyszabású tervét – keringők és csárdások komponálásába kezd, melyek aztán megrendelői nevének látnak napvilágot; jövedelmező vállalkozása révén az Izgatott Rókák „egyetlen arisztokratájává” lépve elő.

„Romantikus elődeivel szemben, akiket Murger »csökönyös álmodozókként« intéz el, a valódi bohém sikeres szakmabeli és művészeti üzletember, aki megtanulta, hogyan népszerűsítse alkotásait, és miként alkudjék a kulturális piacon saját előnyére. A bohémság, mint hangsúlyozza, nem állandó létállapot, hanem az inasévek kora, átmeneti időszak a fiatal művész életében, ami bármilyen más üzleti vállalkozáshoz hasonlóan vezethet az anyagi sikerhez és a társadalmi elismeréshez, de a tönk széléhez és a kudarchoz is. Murger megfogalmazásában a bohémság csupán »az Akadémia, a Jóisten szállása vagy a hullaház« előszobája”

– mutatja fel Mary Gluck Murger bohém-képének bizonyos meghatározó komponenseit.³⁶

A hét sovány esztendő, illetve *Az utolsó bohém* művészkarakterei közül előbbi főszereplője, Smici feleltethető meg a „valódi bohém” ideájának: a festő kisregénybeli sorsrajzolata, ha némiképp ironikus is, de az „anyagi siker” és a „társadalmi elismerés” kapujáig vezet. *A hét sovány esztendő* – akárcsak *Az utolsó bohém* – a külföldről való hazatérés cselekménymozzanatával indul: míg utóbbiban Mátyás István párizsi „koplalási tanfolyama” ér véget, Smici Nürnbergből, Németországban töltött „tanulóévei” befejeztével érkezik vissza a fővárosba, az Izgatott Rókák közé. A festő elméletileg azzal a céllal távozik Magyarországról, hogy az akadémikus történelmi festészet müncheni mestereitől tanuljon, az alkotási folyamatban ugyanakkor – hasonlóan otthon maradt társaihoz – csupán a címadás aktusáig jut;³⁷ utazásainak valódi oka egy „orfeum-énekesnő”, Mici szerelme. Művészi identitását hazatérése után sem művészetelméleti megfontolások, hanem a hétköznapi élet kihívásai alakítják, ezeket – köszönhetően a „valódi bohémhez” illő vitalitásának³⁸ – rendszerint sikerrel veszi. Mikor megismerkedik az Izgatott Rókák által bálványozott Ticával, kijelenti, hogy valójában nem fest történelmi témájú képeket, igazi erőssége a portréfestészet; így modellt tud állni neki a lány.³⁹ Mikor pedig a „megélhetés gondolai kergetik a vászon elé”, sutba vágja különösebb meggyőződés nélkül vallott dekadenciáját, miszticizmusát vagy éppen szimbolizmusát, és a piaci kereslet-

hez igazodva könnyűszerrel értékesíthető arcképek, csendéletek festésébe kezd.⁴⁰ Sorsrajzolatának iróniája főként abból fakad, hogy fővárosi tartózkodása után egy jónevű, idős festőművésszel, Kapy Ferencsel visszatér Nürnbergbe, ezúttal valóban azzal a céllal, hogy az akadémizmus szolgálatába álljon; a befutott pályatárs ugyanis egy történelmi témájú körkép megfestéséhez keres tehetséges alkotótársakat.

Annak ellenére, hogy a kisregény festő alakjai Zrínyi Miklós szigetvári kirohanását választják festményük témájául, a valóságreferenciákat kereső korabeli olvasó „az öreg Kapy” és Smici nagyszabású vállalkozásáról minden bizonnyal Feszty Árpád körpanorámájára, *A magyarok bejövetelére* asszociált, amelyet 1894-ben – tehát mindössze három évvel *A hét sovány esztendő* megjelenése előtt – mutattak be a budapesti millenniumi kiállítás egyik kiemelt látványosságaként; ugyanakkor – szemben Justh Zsigmond *Művészszeretem* (1888) című munkájának Kálmán Ernő nevű szereplőjével – az idős festő karakterében aligha ismerhetünk Feszty alakjára.⁴¹ Amennyiben a kisregénybeli körkép tervezett témájából indulunk ki, akár Székely Bertalan 1885-ben befejezett, nagyméretű történelmi kompozíciójával is identifikálhatjuk a fiktív műalkotást,⁴² ráadásul, tovább folytatva a némi képzelőerőt is igénylő játékot, a „Londonban élő kitűnő hazánkfia”,⁴³ Kapy bizonyos jegyek mentén mintha párhuzamba állítható lenne a *Zrínyi kirohanása* alkotójával⁴⁴ – mivel azonban Heltai ún. bohémregényeiben jóformán lényegtelen a művészkarakterek stílusirányzatbeli hovatarozása, kérdésessé válik a referenciális olvasat létjogosultsága.

Justh imént már említett művében, azaz az első magyar művészregényben a történet főszereplői között kibontakozó szerelmi háromszög „mint »stílusirányzat-háromszög« lepleződik le az olvasóban”,⁴⁵ és a művészkarakterek között valódi téttel bíró művészeti tárgyú viták zajlanak.⁴⁶ Ezzel szemben *A hét sovány esztendő* bohém művészei mintegy kedvükre levethető, adott esetben pedig újra felölthető ruhaként viselik művészi identitásuk jegyeit, míg a művészregények jellegzetes szakmai párbeszéd-sorozatait Heltai kisregényében a műfaj hagyományaival játékos/parodisztikus viszonyban álló (a művészetelmélet szempontjából teljességgel irreleváns) kedélyes-ironikus elbeszélői reflexiók helyettesítik.⁴⁷ A bohém művészi alkotáshoz fűződő viszonya Heltai másik vizsgált kisregényében talán kevésbé explicit módon jelenik meg (e szövegből ugyanis hiányoznak a megvalósítatlan alkotói tervekről szóló okfejtések), az ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a művészet – akár csak *A hét sovány esztendőben* – *Az utolsó bohém*ben is eszközszerepbe szorul,⁴⁸ annak eshetősége pedig, hogy a kisregény hősei maradandó művészi produktumot hozzanak létre, kizárólag az elbeszélő iróniájával övezve vetődik fel.

„Amikor Morgenroth másnap reggel (délután két óraker) bevitte a »Krajcáros Igazság« legfrissebb számát a Patyolat utcai jelesek lakásába, Mák István háromszor is elolvasta a Pan-nihoz írt versét. Meg volt elégedve a költeménnyel, amelynek – Isten tudja miért – »Mezza voce« címet adott és minél többször olvasta, annál jobban tetszett neki. Ismeretlen mélységeket fedezett föl benne, sőt Csontos Szigfrid is úgy nyilatkozott, hogy ez a költemény par-lagon heverő líránk életében szerencsés fordulatot jelent.”⁴⁹

Az utolsó bohém parodisztikus jellegét nagymértékben fokozza, hogy a szövegben szerepel néhány Csontos Szigfridnek és Mák Istvánnak (tehát az elbeszélő történet hőseinek) tulajdonított, többségében (ön)paródiaként értelmezhető alkotás.⁵⁰ Ezek között találunk olyanokat, amelyek nem kizárólag a kisregény történetébe ágyazva jelentek meg Heltai életművében, hanem – némiképp át-alakítva, hosszabb költemények versszakaként – *Fűzfásíp* (1913) című verseskötetének második, bővített kiadásában is.⁵¹ E betétszövegek – amellet, hogy Heltai ironikus önszemléletéről tanúskodnak – jellemzően azt a benyomást keltik az olvasóban, hogy a kisregény hősei lényegében dilettáns művészek, akiket (az Izzgatott Rókákhoz hasonlóan) nem kizárólag a munkához fűződő sajátos viszonyuk⁵² gátol abban, hogy remekműveket alkossanak.

„Csontos Szigfrid nagy tisztelője volt a lóspornak. Ő írta azt a mélabús költeményt, mely így kezdődik: *Fene egye meg, fene egye meg! / Itt vannak a lóversenyek*. Nemkülönbön ő volt a szerzője ama másik elégianak is, amelynek első strófája így hangzik: *A tribün tetején / Ülök, mint egy vár-rom / Anyagi helyzetem / Gyors fellendülését / A lovaktól várom*. Írt még egyebeket is, de tekintettel arra, hogy nincs elég helyem Csontos Szigfrid összes költemé-

nyei számára, mellőzöm a további szemelvényeket. Annál is inkább, mert már ez a két mutatvány is kimerítően jellemzi Csontos Szigfridnek a hazai lótenyésztéshez való viszonyát, a Szerencse iránt érzett reménytelen szerelmét.”⁵³

A megjelenített társadalmi környezet, a művészlét, illetve a művészi alkotás problémájának tematizálása, továbbá bizonyos toposzok játékba hozása (ne feledjük, hogy például mind *A hét sovány esztendő*, mind pedig *Az utolsó bohém* egy szerelmi háromszög, pontosabban sokszög története) kézenfekvővé teszik, hogy Heltai vizsgált kisregényeit a művészregény műfaji alakzatának viszonyrendszerében kíséreljük meg elhelyezni, annak megítélése ugyanakkor, hogy milyen korreláció áll fenn a „századvégi művészregény”⁵⁴ és a szövegek között, megállapításom szerint, a legkevésbé sem egyértelmű. A kisregények egyrészt nyilvánvaló komolytalansággal közelítenek a művészregény e típusának sarkalatos kérdéseire, például a műalkotás eszközszerepebe való lefokozásával mintegy kifordítják „a művészet alkotta (»mesterséges«) valóság elsődlegességét hirdető”⁵⁵ – többek között az első magyar művészregény által is artikulált – esztétista álláspontot; ha ironiával is, de a művészet gazdasági meghatározottságát hangsúlyozva.⁵⁶ Amellett ugyanakkor, hogy a szövegek átlényegítik a „századvégi művészregény” művészetfelfogását, továbbá bizonyos műfajpoétikai jegyeit, ilyen értelemben pedig mintha „oldalagon”, paródiaként kapcsolódnának a műfaji alakzathoz, nem kerülheti el a figyelmünket, hogy az ún. bohémregények – amennyiben a bohém életvitelt átesztétizált, rivális valóságként interpretáljuk – illeszkednek a műfaj egyik alakváltozatának legfontosabb kritériumához.

BOHÉMREGÉNY MINT ESZTÉTAREGÉNY?

„Művészet és természet; művészet és élet; műalkotás és valóság kapcsolatának problémája a századvégi művészregény három alakváltozatát teremtette meg: a természettel szemben második, rivális valóságot átélni igyekvő esztétaregényt; az élet ellenébe egy mesterművet állító – mű a műben szerkezetű – regényt; és a valósággal szembe egy »eredetibb« valóságot állító hasonmásregényt. Hátterükből jól kihallható a fiatal Nietzsche gondolata: »a művészet nem csupán a természeti valóság pusztá utánzása, de annál inkább a természeti valóság metafizikai kiegészítője, amit azért állítunk a valóság mellé, hogy segítségével fölébe kerekedhessünk«.”

– olvashatjuk Kardeván Lapis Gergely *Versengő valóságok koncepciója a századvégi művészregényekben* című tanulmányában.⁵⁷ Tekintettel arra, hogy a vizsgált szövegek hősei mesterműveket ugyan nem alkotnak, ritualizált életvitelükkel viszont mintegy a polgári élet szokásrendjével szembeszálló, rivális valóságot hoznak létre, a kisregények a jelen perspektívájából esztétaregényként is olvashatóak.⁵⁸ Figyelembe véve ezt a szempontot nem meglepő, hogy *A hét sovány esztendő* kortárs kritikussai a kisregényben megjelenített valóságot a hétköznapi valóságától némiképp eltérőnek ítélték. Sőt, mintha Heltai is számolt volna azzal, hogy a szövegben megjelenített, a polgári normákkal nehezen összeegyeztethető bohém életvitel adott esetben meglepődést válthat ki a kisregény befogadójából; erre utalnak legalábbis *A hét sovány esztendő* azon részletei, amelyekben az elbeszélő – megszólítva a „nyájas olvasót” – az Izgatott Rókák „kétesbecsű fantazmagóriákba” illő életstílusát mentegeti, némi ironiával téve eleget annak a feltételezésnek, hogy a narrátor bizonyos kötelezettségekkel tartozik a befogadó felé.

„A nyájas olvasó mélyen téved, ha azt hiszi, hogy az Izgatott Rókák az iváson és a hölgyek imádásán kívül semmi komoly dologgal nem foglalkoztak. Az a jelentéktelen mellékkörülmény, hogy ők átlag este öt órakor keltek, mit sem von le munkálkodásuk nagyszabású voltából. Többen közülük újságírók voltak, akik éjjel, szerkesztőség után jelentek meg a kávéházban friss kefelevonatokkal, amelyekben egy-egy szenzációs riport vagy egy-egy vidám cikkeske foglaltatott. A kefelevonatok kézről-kézre jártak, és mindig osztatlan elismeréssel találkoztak.”⁵⁹

„A nyájas olvasó méltán szememre hányhatná, hogy a regény egyes részletei nem felelnek meg a valódi élet követelményeinek, amit pedig minden regényírónak szem előtt kell tartania. Valóban az a magaviselet, amelyet az Izgatott Rókák mindezidáig tanúsítottak, olyan, hogy csak kétesbecsű fantazmagóriákban állhatná meg a helyét. Homlokegyenest ellenkezik a valóságossággal, hogy bárha fiatal is, de felnőtt emberek a napnak és éjszakának minden óráját a léhaság oltárán áldozva töltsek el.”⁶⁰

Lyka Károly *Bohém-esték* című, az Új Időkben megjelent publicisztikájában (lásd jelen tanulmány mottóját) elkülöníti egymástól a „bohém” kifejezés köztudatban élő pejoratív („a ki nappal alszik, éjjel meg csavarog”), illetve tényleges jelentését – a „szív” és a „művészet” fogalmainak egységében jelölve ki a bohém valódi markerét; az akadémizmus „nyárspolgárainak”, „mesterembereinek” ellenpólusaként határozva meg a bohém művészt.⁶¹ Mivel a vizsgált kisregényekben – mint azt láthattuk – a művészet elsősorban eszköz szerepben jelenik meg, e szövegekben nem találunk Lyka koncepciójának megfelelő művészkarakteret, Heltai ugyanakkor komplexitásában tekint a bohémság „átmeneti időszakára”: egyrészt megjeleníti a bohém hősök átesztétizált életvitelét, amely egyebek mellett magában foglalja a művészettörténész által sztereotípnak ítélt bohém-kép jellegzetes összetevőit is,⁶² másrészt regisztrálja az „inaséveit” ledolgozó bohém művész – művészi, illetve társadalmi értelemben vett – „polgárosodásának” folyamatát. A szövegekben megjelenített bohém életforma rivális valóságként való tételezése *Az utolsó bohém* hősei kapcsán is egyértelműen értelmezhető, lévén a Mák István és Csontos Szigfrid alkotta bohémduó magatartása látványosan nem felel meg a polgári élet konvencióinak,⁶³ az Izgatott Rókák esetében ugyanakkor mintha kidolgozottabb lenne e mindennapi élet ellenében megkonstruált átesztétizált valóság. *A hét sovány esztendő* bohém közössége tudniillik saját tolvajnyelvvel, a „lótechnikusoknak” gúnyolt állatorvosok konkurens csoportjával, kollektíven imádott „múzsákkal”, továbbá különféle – a látszólag teljes mértékben kötetlen életvitelüket tulajdonképpen keretező, a hétköznapokat nemcsak szórakoztatóvá, hanem bizonyos mértékig áttekinthetővé is tevő – rituálékkal rendelkezik; bizonyos ismétlődő elemek tekintetében még mulatozásaik is meghatározott forgatókönyvet követnek:

„Az efféle mulatságok rendszeresen azzal végződtek, hogy az öreg kávé tökéletesen elázott. Ilyenkor a fiúk befektették a jégszekrénybe, és indus harci táncokat lejtettek körülötte. Viki és Mara, a kávéház tünderei, továbbá Kelemen, a főpincér végül kiragadták őt a fiúk karmából, és lefektették a biliárdasztalra.”⁶⁴

Az Izgatott Rókák által létrehozott rivális valóság meghatározó komponense a művészi ambíciókkal kapcsolatos álmodozás, ezzel összefüggésben pedig a hivatalos művészettől, illetve annak intézményeitől való elhatárolódás, fontos azonban megemlíteni, hogy az asztaltársaság tagjai bohéméik letelével az általuk korábban lefokozott tekintélyek sorába lépnek,⁶⁵ tehát ha Smicivel szemben nem is az elbeszélte történetben, de végül ők is maguk mögött hagyják a bohémság átmeneti létállapotát, amely – az elbeszélő erre vonatkozó mondata szerint – esetükben sem a „hullaház”, hanem az „Akadémia előszobája”. Fontos megjegyezni, hogy a bohém művész „polgárosodásának”⁶⁶ katalizátora Heltai ún. bohémregényeiben a házasság, illetve a gyermekáldás lehetősége. *A hét sovány esztendő* főszereplője – mikor megtudja, hogy szerelme, Tica várandós – jövőbeli családjára anyagi biztonságának érdekében valóságos iparossá válik,⁶⁷ míg *Az utolsó bohém* hősei eltérő eredménnyel végződő leánykérési kísérleteik után lényegében kénytelenek megszakítani közös életüket: Mák István szerelmi kudarcát követően feltételezhetően folytatja bohém életvitelét, míg Csontos Szigfridnek sürgősen pénzkereseti lehetőség után kell néznie, miután kvázi nincstelenül veszi feleségül Sárvári Nelkát. A kisregények bizonyos karaktereinek ilyenén sorsalakulása párhuzamba állítható Heltai „polgárosodásával”, a szerző bohém korszaka ugyanis – legalábbis Kálnoki tanúsága szerint – szintén a házasság szimbolikus mozzanatával ér véget.

„Egyszer déltájt János [Heltai – S. Á.] keresgél a szekrényben. A szalonkabátját szedte elő, csíkos nadrágot hozzá, a fejébe pedig cilindert nyomott. Megkérdeztem tőle: – Hova, hova, János? Ebédre vagy invitálva? – Dehogy! Itt az izé – a hogy is hívják utcában van egy kis dolog. Sietnem is kell, hogy el ne késsem. Szervusz! – De rohansz! Pedig nem szokott neked

ilyen sürgős dolgod lenni. – Most véletlenül van. Esküszöm. És elrohant. S nem is jött többet vissza a Pál-utcába. Most nekem kell hozzájárnom, néha ebédre, néha vacsorára, más-kor csak egy kis tereferére. Elvégre nem kívánhatom, hogy ő járjon utánam, asszonnyal, négy gyerekekkel.”⁶⁸

BEFEJEZÉS

Tekintettel arra, hogy jelen dolgozat fókuszában kizárólag két kisregény áll, a bohém tematikájú művek tárháza ugyanakkor igencsak gazdag a századvég, illetve a 20. század hazai elbeszélő irodalmában, a bevezetőben feltett kérdés *A hét sovány esztendő*, illetve *Az utolsó bohém* elemzésén keresztül csak részlegesen válaszolható meg; a bohémregény feltételezett műfaji kategóriájának a művészregény tükrében való további vizsgálata azonban – megítélésem szerint – nem csupán Heltai szövegei kapcsán vezethet izgalmas következtetésekhez. Érdemes továbbá megemlíteni, hogy míg az ún. bohémregény művészregény-paródiaként való olvasása bizonyos esetekben elkerülhetetlen akadályokba ütközik (figyelembe véve, hogy a paródia vagy a parodisztikus jelleg a bohém életvitel humoros megközelítését előfeltételezi, e perspektíva pedig – bár kézenfekvő választás – nem feltétlenül sajátja minden bohém témájú szépirodalmi alkotásnak; arról nem is beszélve, hogy – mint azt említettük *A Hoffmanné meséi* és *A Gyurkovics-fiúk* kapcsán – az ún. bohémregény karakterei nem szükségszerűen művészek), addig az esztétaregény műfaji kategóriája (amennyiben elfogadjuk, hogy a bohém életvitel egyfajta átesztétizált, rivális valóság) átfogó értelmezési kerete lehet az érintett bohém témájú műveknek, különös tekintettel a századvég ilyen irányú szövegeire.

JEGYZETEK

¹ Kőrös [LYKA Károly], *Bohém-esték*, Uj Idők, 1896/41, 292.

² MEKIS D. János, *Irodalmi szerepvállalás és poétikai alakítottóság Herczeg Ferenc prózájában = „Fenn és lenn”. Tanulmányok Herczeg Ferenc születésének 150. évfordulójára*, szerk. GAZDAG László, P. MÜLLER Péter, Kronosz–Magyar Történelmi Társulat, Pécs, 2014, 116.

³ Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a szóban forgó terminus használata a századforduló táján keletkezett szövegek vonatkozásában az angolszász szakirodalomban sem példa nélküli. John Brad MacDonald *Ambivalent Ambitions: The fin-de-siècle Bohemian’s Self-Division* (2016) című – George Moore, George Gissing, George Du Maurier és Arthur Ransome egy-egy művére fókuszáló – doktori disszertációjában a bohémregény (*bohemian novel*), más néven a bohém művészregény (*bohemian Künstlerroman*) mintegy a művészregény műfaji konvencióit újraértelmező alműfajként manifesztálódik.

⁴ A regény évtizedekkel eredeti megjelenése után, 1896-ban látott napvilágot magyar nyelven, Komor Gyula fordításában, *Bohém-világ* címen (nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Giacomo Puccini *Bohémélet* című, Murger főművén nyugvó, négyfelvonásos operáját szintén ez évben mutatták be). *A hét sovány esztendő* kortárs kritikussai közül többen is reflektálnak a lehetséges hatástörténeti kapcsolatra – jöllehet nyomtatékosítva, hogy Heltai semmiképp sem tekinthető Murger epigonjának.

⁵ MEKIS D., *i. m.*, 123.

⁶ A Murger-regénnyel való párhuzam motívuma *A Gyurkovics-fiúk* egyik korabeli ismertetőjében is megjelenik: „És Herczeg Ferencz sietett a publikum kíváncsiságát kielégíteni. Kicsalta a fiúkat a nyilvánosságra, úgy tömegesen mutatta be őket, egy regénybe keverve, és kétségtelen, hogy ezek a Murger cigányaihoz hasonló fiúk nem fognak a nyilvánosság előtt sem zavarba jönni.” *A Gyurkovics-fiúk*, Magyar Szalon, 1894–1895/2, 885.

⁷ Jelen dolgozatban – bár helyenként utalok e kontextusra – nem törekszem az ún. bohémregények vonatkozásában felmerülő potenciális hatástörténeti kapcsolatok feltárására.

⁸ *A Tollforgatók* második s mindedig utolsó kiadása 1968-ban látott napvilágot, a Magyar Elbeszélők sorozat köteteként, Hegedüs Géza utószavával. Míg az első kiadás felbontja a kisregények születésének kronológiáját (feltételezésem szerint azzal a céllal, hogy *Az utolsó bohém* emblematikus, a szövegegyüttest kontextualizáló mondataival kezdődjön a trilógia), addig a második – *A hét sovány esztendő*t állítva a kötet élére – a szövegek születésének sorrendjét követi.

⁹ T. SZABÓ Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*, L'Harmattan, Budapest, 2007, 217–218.

¹⁰ *A Family Hotel* és a *VII. Emánuel és kora* – akárcsak a *Tollforgatók* kisregényei – évtizedekkel első megjelenésük után láttak először napvilágot egy kötetben (*Kis királyok* [1949]). Szemben ugyanakkor a trilógiával, a *Kis-királyok* darabjait szoros cselekménybeli összefüggés kapcsolja össze. Hegedüs Géza (*Heltai Jenő alkotásai*

és vallomási tükrében [1971]) a *Tollforgatók*, míg Győrei Zsolt (*Heltai Jenő drámai életműve* [2005]) a *Tollforgatók* mellett a *Hoffmanné meséi* vonatkozásában használja a bohémregény műfaji terminust. Az érintett szövegek ezredforduló környéki újrakiadásában szöveggondozói munkát végző Hegyi Katalin ugyanakkor – jóllehet hangsúlyozva a szövegegyüttes kevert műfajiságát – a *Kiskirályokat* is bohémregényként aposztrofálja a Millenniumi Könyvtár a két kisregényt tartalmazó kötetének utószavában.

¹¹ A kisregények illetén rendezése narrációpoétikai szempontból is alátámasztható: szemben *A hét sovány esztendő* és *Az utolsó bohém* heterodiegetikus narrációjával, a *Jaguár* – akárcsak a *Family Hotel* és a *VII. Emánuel és kora* – én-elbeszélés. A *Jaguár* névtelen narrátor szereplőjét, illetve a *Kiskirályok* elbeszélőjét, Mák Istvánt az identitás megkérdőjeleződésének/megsokszorozódásának tapasztalata, illetve az ebből fakadó bizonytalanság folyamatos (ön)analízisre sarkallja.

¹² A klasszikus detektívtörténet műfaji konvencióit a populáris irodalom jellegzetes műfajainak, történettípusainak játékba hozásával kifordító *Jaguár* esetében ez alighanem hatványozottan is igaz. T. SZABÓ, *i. m.*, 217–218.

¹³ Tekintettel arra, hogy szemben *A hét sovány esztendő* és *Az utolsó bohém* központi figuráival a *Hoffmanné meséi* bohém hősei – Heltai egyik kötetének címét parafrázálva – többségében nem írók vagy színésznők (tehát művészek), hanem más csirkefogók, jelen dolgozatban e kisregénnyel csak érintőlegesen foglalkozom.

¹⁴ Lásd pl. a Magyar Szemle hasábjain *A hét sovány esztendő* megjelenésével egyazon évben napvilágot látott, *Írók és emberek* című publicisztikát (K., *Írók és emberek*, Magyar Szemle, 1897/11, 121–122.) vagy éppen Vértessy Gyula *Talmi bohémek* című, a Magyar Ujságban megjelent 1898-as tárcáját (VÉRTÉSSY Gyula, *Talmi bohémek*, Magyar Ujság, 1897. május 27., 1–3.).

¹⁵ MEKIS D., *i. m.*, 124.

¹⁶ I – s. [Ignotus Hugó], *A Heltai Jenő regényéről*, *A Hét*, 1897. november 28.

¹⁷ Lásd: „A meséje nem e világból való és mégis a realizmus szilárd anyaföldjén járó. Az alakjai lehetetlenek s mégis mintha az utczáról ismernők őket” (*A hét sovány esztendő*, Magyar Ujság, 1897. november 28., 9.), „A mesészöveg eredeti új formája legerősebb bizonyítéka Heltai Jenő óriási fantáziájának. Maguk az epizódok, melyek a »Hét sovány esztendőben« egymást követik, nem történhetnek meg a valóságban, de úgy, ahogy azt Heltai elmondja, neki elhiszszük. Az alakok, a »Hét sovány esztendő« alakjai, azok nekünk végtelenül kedvesek. Nem ismerünk ilyen embereket, de ezeket ismerjük, ezek közülünk valók, ezek régi kedveseink” (–g. g., *A hét sovány esztendő* [Víg regény. Irta Heltai Jenő. Vass József kiadása. Budapest, 1897], Ország-Világ, 1897. december 5., 786.).

¹⁸ *A hét sovány esztendő. Heltai Jenő regénye*, *Uj Idők*, 1897/48, 469.

¹⁹ *A hét sovány esztendő, i. m.*, 9.

²⁰ A már említett „Gyurkovics-trilógia” recepciótörténetének pl. visszatérő motívuma a Gyurkovics család könynyed életvitelével kapcsolatos morális jellegű kétely – e probléma kiváló elemzését olvashatjuk Mekis D. János már több alkalommal is idézett tanulmányában. MEKIS D., *i. m.*, 121–128.

²¹ Fenyő Heltai *Írók, színésznők és más csirkefogók* (1910) című, részint szintén bohém témájú elbeszéléskötetének vonatkozásában használja e találó szókapcsolatot. FENYŐ Miksa, *Heltai Jenő novellái: Írók, színésznők és más csirkefogók*, Nyugat, 1910/11, 769.

²² *A hét sovány esztendő, i. m.*, 9.

²³ GYŐREI Zsolt, *Heltai Jenő drámai életműve*, L'Harmattan, Budapest, 2005, 62.

²⁴ ROBOZ Imre, *Az irodalom boudoirjában*, Rózsavölgyi és társa, Budapest, 1916, 170–179.

²⁵ Leszámítva a kisregény címét, *Az utolsó bohém*ben is csupán kétszer szerepel a kifejezés: „Azonban a lány mellett egy boglyas senki ült, sárga cipőben, színes ingben és szmokingban, amiből a költő rögtön kitalálta, hogy kollégával van dolga, mert abban az időben az álhírlapírók még nem voltak tekintélyes és befolyásos urak, hanem bohémok és a legfrissebb néger divat szerint öltöztek.” HELTAI Jenő, *Az utolsó bohém = Tollforgatók*, Szépirodalmi, Budapest, 1957, 19. „Csontos Szigfrid azonban nem nagyon látszott észrevenni a vegyes hatást, keccsen körüljárt, mindenkivel koccintott, mindenkit megcsókolt és letegezett, a mamát is, aki ezúttal először bizonyult bohém-mamának.” *Uo.*, 7.

²⁶ *Uo.*, 7.

²⁷ *A Nyugat hírei*, Nyugat, 1911/23, 960.

²⁸ *Megjelent az Olcsó regény*, *Az Est*, 1917. november 14., 3.

²⁹ A szövegegyüttes darabjai: *A hét sovány esztendő*, *Megoldás*, *A vörös rém*, *A hű grammofon*, *Bucephalus*, *Az aranykő*.

³⁰ Míg *Az utolsó bohém* hősei, Mák István és Csontos Szigfrid, ha nem is főszerepben, de megjelennek a *Jaguár*ban is, *A hét sovány esztendő* alakjai nem lépnek színre a trilógia másik két kisregényében. A *Jaguár* én-elbeszélője említést tesz ugyan *A hét sovány esztendő* egyik karakteréről, Szerdai Ernőről mint a Krajcáros Igazság szerkesztőségi tagjáról, „az »Izgatott Rókák« asztaltársaságának alapító tagja” erős jóindulattal tekinthető csak a kisregény szereplőjének.

³¹ Lásd pl. a *Pesti Napló* 1927. február 20-i számának Ingyenes Képes Műmellékletét.

³² A gyűjteményes kiadás darabjai közül kizárólag kettő jelent meg 1927 előtt (is): 1923-ban a *Versek. 1892–1923* első, 1926-ban pedig az *Írók, színésznők és más csirkefogók* mindhárom sorozatbeli kiadása.

³³ „Az elmerült békeévek romantikájába visz az elragadóan szép regény” – olvashatjuk a Magyar Hírlap az Athenaeum kiadványait promotáló hirdetésén. Magyar Hírlap, 1926. december 19., 16.

³⁴ *Heltai Jenő: Az utolsó bohém*, *Pesti Napló*, 1926. december 17., 10.

³⁵ HELTAI Jenő, *A hét sovány esztendő = Tollforgatók*, Budapest, Szépirodalmi, 1957, 341–342.

³⁶ MARY GLUCK, *A bohém művész kulturális gyökereiről*, ford. RIGÁN Lóránd, *Korunk*, 2010/5, 2.

³⁷ „Smici, azonfölül, hogy Smici és gránátos volt, festőművészettel is foglalkozott. Különösen a történelmi festészetet kedvelte, többek között ő tervezte azt a nagyszabású vásznat, amelynek egyelőre csak a címe volt meg: Pázmány Péter megalapítja az ik-es igéket. Maga a festmény az idők mostohasága miatt mind ez ideig nem készült el. Smici ezelőtt három esztendővel eltávozott Münchenbe, hogy ott a festészetben gyakorolja magát, és a nagy mestereket hallgassa. Münchenből viszont elment Nürnbergbe, hogy ott anyagot és adatokat keressen újabb nagy történelmi vásznához, amelynek egyelőre szintén csak a címe volt meg: A nürnbergi mesterdalnokok bemondják az utolsó mestert. Legalább ezt írta haza annak a társaságnak, amely még mindig feketekévézött.” *Uo.*, 336.

³⁸ „Hogy céljukat elérjék, amely tökéletesen meg van határozva, minden utat jónak találnak, és a bohémek hasznukra tudnak fordítani minden balesetet, amely útközben történik. Eső, por, árnyék, nap, misem tartóztatja a merész kalandorokat, akiknek bűneit egy erény zománcozza be. Szellemüket mindig ébren tartja ambíciójuk, amely a jövő ostromára ösztökéli őket: küzködve a kényszerűséggel szünet nélkül, találékonyságuk, amely mindenkor harcra kész, mint az ágyú, amelynek kanóca már ég, elröpítenek minden akadályt, amely útjukat szegi.” Henry MURGER, *Bohémvilág*, ford. KOMOR Gyula, Athenaeum, Budapest, 1913, 24–25.

³⁹ „– Akkor hát le fog engem festeni – mondta Tica. – Ámbár, ha maga csak történelmi képeket fest... – Bocsánat – vetette közbe Smici élénken –, én nem festek történelmi képeket. Én a nagy vásznakat csak tervezem. Az én igazi erősségem az arckép, mégpedig a régi nürnbergi mesterek modorában. Majd meglátja, micsoda képet festek én magáról!” HELTAI Jenő, *A hét sovány esztendő*, i. m., 349.

⁴⁰ „Boldogságukat nem zavarta semmi sem. Smici nagyon szépen keresett: arcképeket festett és ilyenkor megtagadta a dekadens iskolát.” *Uo.*, 391. „[...] Smici, akinek a boldogság új erőt és bátorságot adott, egyre jobban szakított a misztikus és szimboliztikus iskola összegyűjtött tanaival, és inkább a bár szolid, de legalább eladható csendélettel bibelődött.” *Uo.*, 438.

⁴¹ Feszty 1856-ban született, tehát *A hét sovány esztendő* keletkezésének idejében középkorú volt, ezzel szemben Kapy hangsúlyozottan öregúrként jelenik meg a kisregényben. Heltai karaktere másik jellegzetes markere, londoni illetősége alapján sem azonosítható *A magyarok bejövetele* alkotójának alakjával.

⁴² A századfordulón Hollósy Simon is megörökölte Zrínyi szigetvári kirohanását, 1896-os olajfestménye – szemben a téma prototípusával, Peter Krafft 1825-ös munkájával, illetve Székely festményével – kisméretű alkotás.

⁴³ A „Londonban élő kítűnő hazánkfia” szókapcsolat a századforduló publicisztikájában zömmel Duka Tivadarhoz kapcsolódik. Nem kizárt, hogy Heltai valamely róla szóló újságcikkből merítette Kapy „állandó jelzőjét”.

⁴⁴ Székely 1835-ben, tehát Fesztynél több, mint húsz évvel korábban született, és – bár nem élt Londonban – a *Zrínyi kirohanása* 1879-től 1885-ig tartó munkálatai előtt, 1877-ben tett külföldi útja során járt a városban. Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy a 19. századi történelmi festészet hazai jelesei közül Székely mellett pl. Munkácsy Mihály is megfordult Londonban.

⁴⁵ KARDEVÁN LAPIS Gergely, *Versengő valóságok koncepciója a századvégi művészregényekben = Ködlovagok. Irodalom és képzőművészet találkozása a századfordulón. 1880–1914*, szerk. PALKÓ Gábor, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2012, 137.

⁴⁶ Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a *Művészszerelem* fókuszában álló karakterek művészi identitása nagymértékben meghatározza magánéletük alakulását is. „[...] a legmagasabb fejlődés színvonalán álló egyének a mi évtizedünkben képtelenek a szerelemre” – fogalmazza meg Justh kisregénybeli alteregója, Gilády Arzén. JUSTH Zsigmond, *Válogatott művei – Szerzői kötetek*, szerk. KICZENKO Judit, kiad. KICZENKO Judit, KARDEVÁN LAPIS Gergely, Ráció, Budapest, 2013., 271.

⁴⁷ A művészeti tárgyú eszmecsere, szakmai diskurzus egyébként a cselekmény szintjén, a kisregény több epizódjában is megjelenik, természetesen humoros-ironikus beállításban. Lásd pl.: „Az egyesületnek amúgy sem kiválóan szilárd talaja mindjárt az első felolvasó ülésen nagyon ingadozni kezdett. Gál Bálint ugyanis prerafaelisztikus modorban összehasonlította a kazuárt az ausztráliai csőrös állattal, és felolvasásának keretében az őslények szellemi képességeire is kiterjeszkedett. Ebből olyan botrány keletkezett, hogy Gál Bálint kénytelen volt a terem hátsó ajtaján menekülni és tíz napig kerülni az Izgatott Rókák társaságát. A Fehér Kör lelkes tagjai ez első kudarc után elhatározták, hogy kizárólag a szerelem mezejéről vett költeményeket avagy beszélyeket fogadnak el fölolvadásra, és a tudományt örök időkre kizárják körükből.” HELTAI Jenő, *A hét sovány esztendő*, i. m., 426–427.

⁴⁸ HELTAI Jenő, *Az utolsó bohém*, i. m., 44–45.

⁴⁹ Lásd pl.: „– Mi ez? – csodálkozott a drámaíró. – Vers – mondta a költő –, de még nincs befejezve. Szerelmes vers Pannihoz, aki fehér kezével megütötte szívem néma gongját. Hallod, hogyan cseng, hogyan zsong? Most pedig menj, mert be akarom fejezni ezt a verset és még ma elhelyezni valahol, hogy a tiszteletdíjat rögtön felvehessem...” *Uo.*, 44–45.

⁵⁰ Csontos Szigfrid *Alkohol* című verséhez még lábjegyzetet is mellékelte Heltai. Érdekességként megemlítenéd, hogy a drámaíró saját kiadású kötete, *Az utolsó bohém* Pesti Hírlap-beli szövegváltozatában 1895-ös, míg a *Tollforgatók* első kiadásában 1897-es datálással szerepel.

⁵¹ Lásd az 1929-es kiadás *Magánügy* című ciklusának *Nyári múzsa* („A sorsomat azonban nem panaszlom, / Míg áll Budán az ősz márványmenyasszony) és *Lóverseny* („A tribün sarkában / Ülök, mint egy várrom [...]”) című verseit.

⁵² Lásd pl.: „A drámaíró ott maradt a kávéházban és jó másfél óráig azon tanakodott, hogy kimenjen-e a lóversenyre, vagy pedig inkább a becsületes munkának szentelje ezt a délutánt, megkezdvén új vígjátékát, amelyre már előleget is kapott a színháztól. Egyformán csábította mind a kettő és mivel a választás nagyon nehezebb esett, egy szerencsés fordulattal leült kártyázni.” *Uo.*, 51.

⁵³ *Uo.*, 15.

⁵⁴ Kardeván Lapis Gergely – Lukács György heidelbergi regényelmélete nyomán – a művészregény két alapvető típusát különbözteti meg: „Ha Lukács elméletét a tárgyunkra alkalmazzuk, akkor kétféle művészregényről beszélhetünk: egy, a Goethe *Wilhelm Meister*éből eredeztethető tradícióról, mely a nevelődési regénnyel mutat rokonságot, és egy századvégi »esztéta« művészregényről, melynek hősei, mint látni fogjuk, egy második valóság megalkotására törekedve alakítják ki e típus sajátos formai jegyeit. Az előbbiben a művész alakja, az utóbbiban egy műalkotás köré épül a kompozíció.” KARDEVÁN LAPIS Gergely, *i. m.*, 129.

⁵⁵ *Uo.*, 130.

⁵⁶ A Heltai kisregényeiben körvonalazódó művészfelfogással kétségtelenül összefüggésben áll, hogy a szövegekben megjelennek a populáris kultúra jellegzetes műfajai. Érdemes pl. megemlíteni, hogy *A hét sovány esztendő* asztaltársaságának tagjai mellett *Az utolsó bohém* hősei is egy operett megalkotásán „fáradoznak”, természetesen eredménytelenül. A részben vagy egészében meg nem született alkotások terve mindkét esetben a szeretett nő meghódításával áll összefüggésben.

⁵⁷ *Uo.*, 135.

⁵⁸ Kardeván Lapis Gergely az esztétaregény műfaji alkategóriáját Joris-Karl Huysmans *A különc* (1884) című művével példázza, e vonatkozásban megemlíti ugyanakkor Asbóth János regényét, az *Álmok álmodóját* (1878) is: „A »kivonuló« esztétaregény e típusának magyar megfelelője Asbóth műve, az *Álmok álmodója*: Darvady Zoltán, aki a kiegyezés utáni magyar valóságból Velence átesztétizált valóságába menekül.” *Uo.*, 132.

⁵⁹ HELTAI Jenő, *A hét sovány esztendő*, *i. m.*, 363.

⁶⁰ *Uo.*, 424.

⁶¹ Kőrös [LYKA Károly], *Bohém-esték*, *i. m.*, 292–294.

⁶² Lásd pl.: „Rövid, de fejedelmi ebéd után – e zord viszonyok között Mátyás Istvánnak minden ebéd rövid és fejedelmi volt – a két jóbarát, aki így egymáshoz kötötte az életét, minden habozás és előzetes tanácskozás nélkül elindult a Chicago kávéház felé. A feketekávé órájában itt szoktak gyülekezni az irodalom jelesei és minthogy a feketekávé óráját mindenki a saját ízlése szerint állapította meg, a kávéház éjjel-nappal tele volt fiatal és öreg tekintélyekkel, akik bodor füstfelhőkbe burkolózva, rendszeresen fizetés nélkül távoztak a helyszínről.” HELTAI Jenő, *Az utolsó bohém*, *i. m.*, 14.

⁶³ Ezzel kapcsolatban érdemes felidézni az elkeseredett Csontos Szigfrid monológjának egyik részletét: „És most lsten veled, ragyogó, szép életem, szabad farkasok napsugaras élete, búcsúszom tőled, elérékenyedés nélkül, röviden, férfiasan. Az én utam most már a sötétségbe vezet. Egy óra múlva már nem élek, egy órán belül elkövetem a legnagyobb gyávaságot, amire felnőtt férfi vetemedhetik... dolgozni fogok!” *Uo.*, 73–74.

⁶⁴ HELTAI Jenő, *A hét sovány esztendő*, *i. m.*, 367.

⁶⁵ „Minthogy e fiatalurak ma már hazánk jelesei közé tartoznak, borítsuk nevükre a feledés fátyolát.” *Uo.*, 365.

⁶⁶ E folyamat beteljesedése Lyka publicisztikájában negatív előjellel jelenik meg: „Most, hogy ezzel a sok hulló levéllel lehull a lelkünkbelől ennek a különös életnek öröme és ezer ajándéka, valami rejtélyes nosztalgia bántja a lelkemet, hivatgat és csalogat, ki a szürke városból, vissza abba a félig megkóstolt dúsgazdag életbe. Itt, a konvenciók kicirkalmazott világában kegyetlenül lesikálódik a lelkünk, s egyforma marionettjeivé leszünk az utca életének. Ebben nincs éltető erő. Nincsen zamatja, mert mesterségesen összezsúfolta alkotmány. Nem érzi ezt, ezen a szürke, lombhullással teli őszi napon?” Kőrös [LYKA Károly], *Bohém-esték*, *i. m.*, 294.

⁶⁷ „Mióta megtudta, hogy Tica anyának érzi magát, a gránátossal nem lehetett bírni. Egyszerűen megbolondult az örömtől, és egész nap dolgozott. A fiúk azt mondták róla, hogy úgy fest, mint egy gőzgép, amivel korántsem a festés minőségét, hanem a mennyiségét akarták jelezni.” *Uo.*, 438.

⁶⁸ ROBOZ Imre, *Az irodalom boudoirjában*, *i. m.*, 178–179.

